



Fehérvári Diáknapok – 2024

Honismeret

kategória

borító

A dolgozat címe:

A múlt emléke az utcanevekben – szemelvény Székesfehérvár közterületneveiből

Bárány Bence

Székesfehérvári Tóparti Gimnázium és Művészeti Szakgimnázium

Felkészítő tanár: Fekete Zoltán

2024
április
16-20.



A múlt emléke az utcanevekben – szemelvény Székesfehérvár közterületneveiből

Bevezetés

Egészen általános iskolás koromig a Deák Ferenc utcában laktunk. Ilyen utcánév számos településen található, azonban mikor átköltöztünk a Szeder közbe, felfigyeltem érdekes nevére. Az eltelt idő során sok kérdés merült fel bennem az utcánk történetével kapcsolatban, és ez a dolgozat kiváló lehetőségként szolgált a válaszkeresésre.

Kutatásomat három részre osztottam. Először Székesfehérvár közterületeinek történelmi hátterét foglaltam össze röviden. Utána a mi utcánk, környékünk történetét vizsgáltam. A harmadik részben kíváncsiságom és felmerülő kérdéseim által irányítva számomra érdekes utcanevek után kutattam szülővárosomban.

Az utcanevek történelmi háttere

Székesfehérvár városát a hagyomány szerint Géza fejedelem alapította 972-ben. A török kor előtt Székesfehérvárról csak írásos dokumentumok maradtak fent, valamint Hans Springinklee 1515 körüli metszete¹, amely a város 1490-es elfoglalását ábrázolja. A török időkből már több metszet maradt hátra, várossalaprাজzokból, látképekből tudunk következtetni a város nagyságára és elhelyezkedésére.

Az első térképek, amelyeken a város szerepel a Habsburg Birodalom, majd az Osztrák-Magyar Monarchia haditanácsának irányítása alatt elkészült katonai felmérések voltak. Az 1826-os Wüstinger József földmérő által elkészített "Szabad Királyi Székes Fejérvár városának mappája" a város első hiteles felmérése, amelyen külön utcánévjegyzék is található a közterületekről, mely 68 nevet számlál. Míg az első katonai felmérés Fehérvárt ábrázoló szelvénye 1783-ban készült, a második felmérésen a város két térképen látható, amelyek elkészítése nagy időkülönbséggel történt: a város nyugati részét 1847-ben, a keleti részét 1859-ben mérték fel.²

Az első feljegyzett utcanevek Mátyás korából származnak, az elsőt a várban említik 1439-ben, mint Szent Péter utca, 1479-ben pedig a Szent Bertalan utcát. A Sziget városrész első utcaneve, a Zsemlyesütő utca 1484-ből származik.³ Lausmann Gyula, a város egyik krónikása így írt erről: „A Selyem utca nevét 1484-ből őrizte meg egy oklevél. A keresztes vitézek által kiállított okirat említi Semlyesythewlcza (Zsemlyesütőutca) lakóját, Király Benedek városi polgárt...”⁴

Nehéz pontosan meghatározni az utcanevek keletkezésének idejét. A források után kutatva arra lehet következtetni, hogy az első utcaelnevezések nem voltak a mai értelemben vett utcanevek, inkább tájékozódásra szolgáltak. A legrégebbi utcák nem hivatalos eljárás keretében kaptak nevet, hanem a megszokás alakította ki a névhasználatukat, mivel lakosság meg akarta különböztetni őket egymástól.

Az utcanevek legtöbbször információval szolgáltak, utaltak az utca milyenségére, tulajdonságára utaltak: Sár utca, Gödör utca, Homok sor, Öreg utca, Forgó utca.

Gyakoriak voltak az utcában álló épületről vagy létesítményről kapott nevek: Malom utca, Bőrgyár utca, Kaszárnya utca, Bástya utca.

Adtak nevet az utcában lakó nemzetiségről, vagy az ott dolgozók mesterségéről: Rác utca, Sütő utca, Csapó utca, Cserepes utca, Csutora utca, Halász utca.

Neveztek el tereket az ott árusított termékről: Hal piac, Fazekas piac, Búza piac.

A külterületi részek beépítésével a környező települések felé vezető utak is váltak utcánévvé: Csíkvári út, Csóri út, Móri út, Zámolyi út, Palotai út.

Az utcánk nevének története

Néhány évvel ezelőtt volt szerencsém Dr. Lukács Lászlóval, a Szent István Király Múzeum néprajzkutatójával – aki sajnos azóta már nincs közöttünk – beszélni erről a témáról. Mesélt róla, hogy régen a Palotai út jobb oldalán, a mai Hosszú temetőnél a kukoricaföldek közé selyemhernyó etetésére alkalmas szederfákat telepítettek. Az 1780-as évek elejétől faiskolákat, szederfakertet hoztak létre, a város külön szederfabiztost is alkalmazott, akinek 1000 szederfára

kellett felügyelnie. Ennek ellenére a szederfák telepítése lassan haladt, mert a talaj minősége nem segítette elő a szederfák megélését. Az ezekről az eseményekről elnevezett Szedreskert még ma is az önkormányzat tulajdonában van, egy részét a házunkkal szemben lévő Bioritmus kertészet bérlő, ahol szederfacsemetét is árulnak.

Kíváncsi voltam utcánk elnevezésének idejére, ezért régi térképeket tanulmányoztam. Az 1826-os Wüstringer-féle térképen⁵ már megtaláltam a Hosszú(Szentháromság)- és a Szedres(kerti) temetőt, de a házunk helyén még az egyik oldalon szederfák álltak, a másikon kukoricaföld terült el. Az 1882. évi kataszteri felmérésen⁶ mind a Szeder utca és a Szeder köz megtalálható, azonban neveik nincsenek feltüntetve. Az 1909-es Klökner Péter féle térkép két változatának egyikén⁷ a mai Szeder utca neve már megtalálható, míg a másikon⁸ Szedreskerti utca néven szerepel, de a Szeder köz, mint utcanév még nincs feltüntetve. Tovább kutakodva egy 1958-as térkép⁹ utcánkat már Szeder u. I. köz névvel tünteti fel, az 1972-ben a Budapesti Geodéziai és Térképészeti Vállalat által készült térképen¹⁰ pedig Szeder I. köz néven. Mindkét esetben a számozással három közterületet különböztettek meg. Az első fellelhető forrás, amiben megtaláltam a Szeder köz nevet egy 1987-es várostérkép¹¹, amelyet idegenforgalmi tájékoztatásra jelentettek meg.

A múlt emléke az utcanevekben

Gugásvölgyi út és a Pestispincék utca

A Pestispincék utca neve a Székesfehérváron kétszer is pusztított a pestis járványra emlékezik. Az első 1709-ben történt, két évig tartott és rengeteg áldozatot követelt, a második 1739-ben kezdte pusztítását. A város megpróbált felkészülni a járványra ezért, körülfárta a várost és kijelölt egy területet a fertőzöttek elkülönítésére, gyógyítására, a pestisben elhunytak eltemetésére. Ezt a területet a szőlőhegyen, az Öreghegy lábánál, a Gugás-dűlői pincéknél jelölték ki.^{12 13} A pestis abban az időben a legrettegettebb betegségek közé tartozott, népnyelvi elnevezése a gugahalál volt: „*népies neve a keleti pestisnek, melynél a nyakon keletkeznek kisebb-nagyobb daganatszerű kelevények, miket a nép gugáknak mond.*”¹⁴ A közterületet ma

már beépítették, a közelben egy babauszoda is működik. 1977-ben javaslatot tettek a név megváltoztatására, de a bizottság válaszul a név megtartását javasolta.^{15 16}

Farkasvermi út

Régi téli estéken a Bakonyból lejöttek a farkasok, és még a fehérvári búzaföldek határába is bemerészkedtek. A parasztok, hogy az ordasokat ártalmatlanítsák, mély veremeket ástak, ezeket pedig lefedték és csalit tettek rájuk. A több mint 100 éves legenda szerint egy szilveszter utáni éjjelen történt, hogy az egész este muzsikáló cigányzenekar részegen tartott hazafelé. A kissé szétszóródott muzsikosok közül az egyik beleesett egy verembe. Ott bent társa is akadt, egy farkas csücsült ott. A megijedt primás elkezdett a hegedűjével hadakozni, azonban ezzel nem jutott sokra, így elkezdett rajta játszani. Az állat a muzsikát hallva elvarázsolódott, és nem bántotta a cigányt. Reggel két parasztlegény a város szélére igyekezett, és nem tudták honnan szól a zene, nem hittek a fülüknek. A parasztok észrevették, és az egyik legény kihúzta a primást a veremből, amíg a másik a farkassal viaskodott. A történet alapján az utca a farkasoknak szánt farkasvermekről kapta a nevét.^{17 18}

Marhacsapás

Ahogy a név is árulkodik, ezen az utcán marhacsapások voltak. Itt hajtották a teheneket a mai Tesco melletti aszalvölgyi rétekre legeltetni, ugyanis az utca szélessége miatt tökéletes volt erre a célra. Ma ez a felhasználása megszűnt, már csak közlekedési célt szolgál. A csordák hajtása nagyon sok állati piszokkal járt, és többször az is előfordult, hogy szarvaikkal betörték a házak ablakait.^{19 20}

Takarodó utca

Az utcanév megfejtéséhez Csurgai Horváth József, a Városi Levéltár igazgatójának segítségét kértem. Elmondása szerint ennek a névnek az eredete a régi időkre nyúlik vissza, a termény betakarításával hozható összefüggésbe. Aratáskor a gazdák itt takarították be a terményt, és ezen az úton szállították szekereikkel. A magyar nyelv szótárában így írnak a

takarodó szóról: „(tájszó) Olyan, aki a betakarítást végzi. Takarodó gazda.”²¹ A takarodik szó egyik jelentése a magyar nyelv értelmező szótárában: „(tájszó) Azzal van elfoglalva, hogy a gabonát hazaszállítja a mezőről.”²²

Gombócleső utca

Zámoly felé az út jelentősen megemelkedik, ennek az útnak a bal oldalán szántóföldek voltak. Amikor aratás volt, és közeledett az ebédidő, az aratók innen lesték a gazdasszonyokat, hogy hozzák-e a paradicsomos gombócot ebédre. A „Gombócleső dülő pedig az aratóknak ebédre szállított, várva várt paradicsomos gombóc emlékét idézi”²³. A Fejér Megyei Történeti Évkönyvben is megtalálható a név eredete, miszerint „A Gombócleső a Tükrösi hegyoldalt jelzi, ahol az aratók lestek rendszerint délidőben a hagyományos gombócos ebéd megérkezését.”²⁴

A Gombócleső utca név 2006. december óta hivatalos a közgyűlés 384/2006. (XII.14.) számú közterületek elnevezéséről szóló határozata alapján.²⁵ A Fejér megyei Hírlap így ír az elnevezésre tett javaslatról: „Gombócleső utcaként emlegetett terület viszont még nem szerepel a hivatalos névjegyzékben: ezért kell az elnevezést jóváhagynia a közgyűlésnek.”²⁶

Összegzés

Olyan összefoglaló kiadványt, mely kizárólag Székesfehérvár utcaneveinek kialakulásáról, eredetéről, esetleges változásairól íródott, nem találtam, azonban székesfehérvári helytörténeti kiadványokat olvasva sikerült a helyi könyvtárban és levéltárban olyan ismeretekre, adatokra lelnem, amelyek segítették a munkám.

Városunk történelmével foglalkozni mindig érdekes és izgalmas dolog. Fárasztó és időigényes munka, de minden befektetett energia megtérült, hiszen rengeteget tanultam, sok érdekes információval lettem gazdagabb. Nagyon nagy élmény volt számomra, hogy olyan neves személyekkel találkozhattam, beszélgettem, akik városunk történetének, hagyományainak mindentudói. Tanárom is folyamatosan támogatott a munkában. Szeretném megköszönni segítségüket, öröm volt együtt dolgozni!

Függelék



1. kép
Hans Springinklee; kb.1515



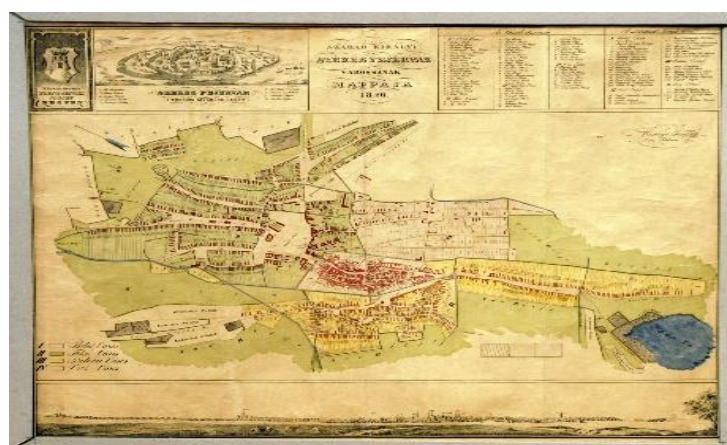
2. kép
I. katonai felmérés; 1783



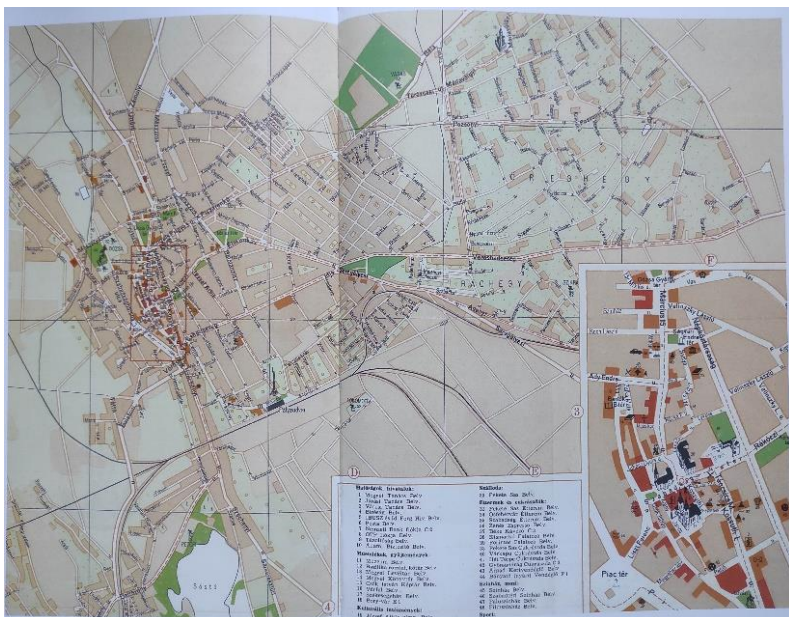
3. kép
II. katonai felmérés; 1847, 1859



5. kép
Klökner Péter féle térkép; 1909



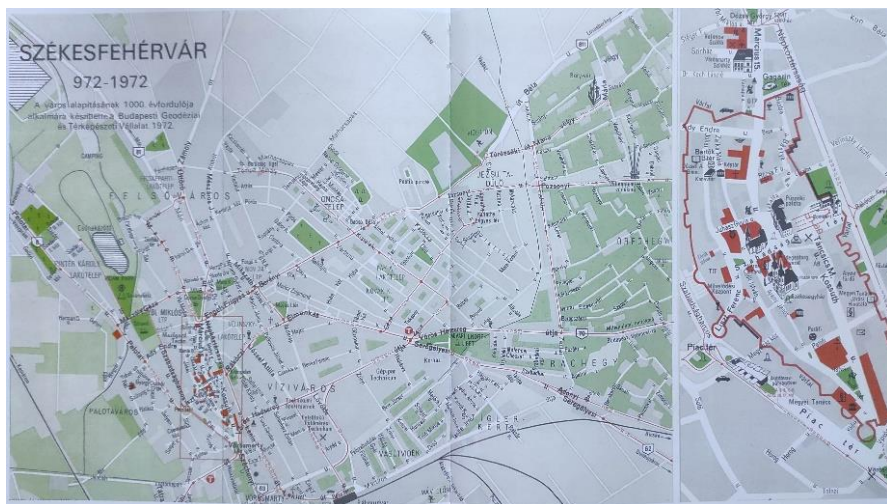
4. kép
Wüstinger-féle térkép 1826



6. kép
 Székesfehérvár Járási Jogú Város térképe; 1958



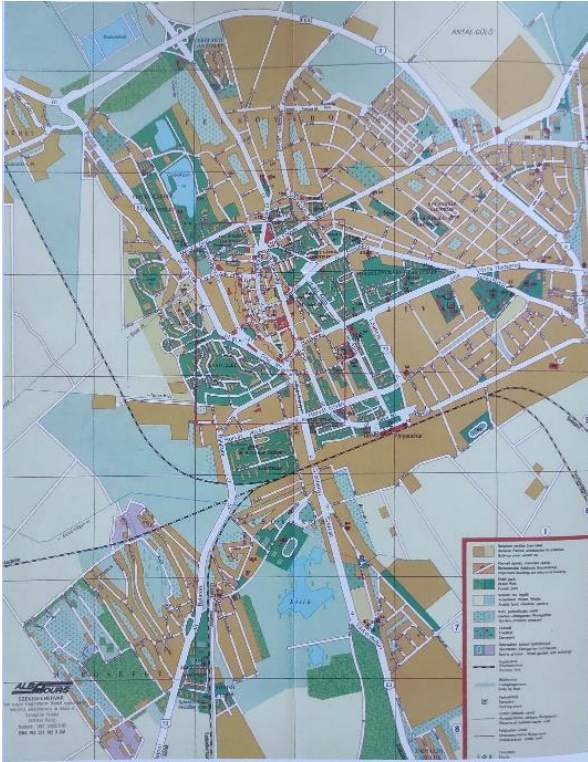
7. kép
 Szeder u. I. köz; 1958



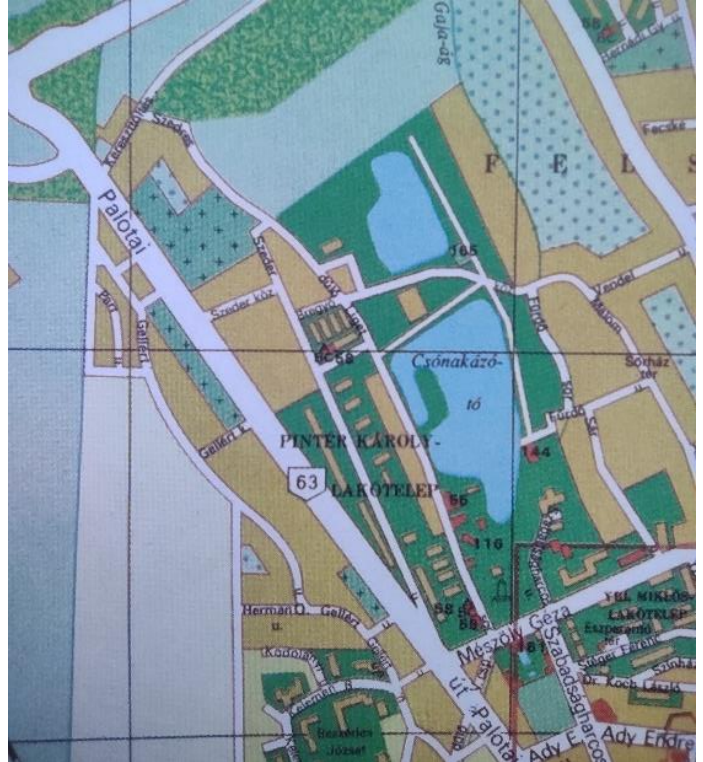
8. kép
 Székesfehérvár; 1972



9. kép
 Szeder I. köz; 1972



10. kép
 Székesfehérvár; 1987



11. kép
 Szeder köz; 1987



12. kép
 Kutatómunka Lukács Laci bácsival

2024
április
 16-20.



Felhasznált irodalom, források

¹ Forrás: <https://www.rijksmuseum.nl/en/collection/RP-P-OB-1559>

² Forrás: Szeitz Tamás: Székesfehérvár területi fejlődése térképeken és metszeteken, Bp. 2000., <http://lazarus.elte.hu/~zoltorok/oktat/2000/szeitz/SzeitzTamas.html> Letöltés ideje: 2024. 04. 02.

³ Forrás: Városi Levéltár és Kutatóintézet Történeti összefoglaló Székesfehérvárról <https://albaarchivum.hu/torteneti-osszefoglalo-szekesfehervarrol/> Letöltés ideje: 2024. 04. 02.

⁴ Forrás: Lauschmann Gyula: Székesfehérvár története I. - Közlemények Székesfehérvár történetéből (Székesfehérvár, 1998) 88. oldal

⁵ Forrás: Szent István Király Múzeum; Dr. Demeter Zsófia történésztől kaptam

⁶ Forrás:

<https://maps.arcanum.com/hu/map/cadastral/?layers=osm%2C3%2C4&bbox=2047022.245701209%2C5974640.903083141%2C2048530.6826812744%2C5975174.76795257> Letöltés ideje: 2024. 04. 02.

⁷ Forrás: <https://www.facebook.com/100069641661184/posts/1281314135577942/> Letöltés ideje: 2024. 04. 02.

⁸ Forrás: Demeter Zsófia; Székesfehérvár Anno... – Pillanatképek egy város életéből, 1990; 16. oldal

⁹ Forrás: Demeter Zsófia; Megpróbáltatások után: városfejlődés – Székesfehérvár Anno... 4, 2020; 150-151. oldal

¹⁰ Forrás: Demeter Zsófia; Megpróbáltatások után: városfejlődés – Székesfehérvár Anno... 4, 2020; 152-153. oldal

¹¹ Forrás: Demeter Zsófia; Megpróbáltatások után: városfejlődés – Székesfehérvár Anno... 4, 2020; 154-155. oldal

¹² Forrás: Kiss Erika Mária; Séta közben fehérváron II., Székesfehérvár, 2013. 111. oldal

¹³ Forrás: Székesfehérvár és vidéke 2. évf. 9. sz. (Társadalmi, közművelődési és szépirodalmi Közlöny); (2013. április 18.) 4-5. oldal

¹⁴ Forrás: Pallas Nagylexikon <http://mek.oszk.hu/00000/00060/html/042/pc004299.html#6> Letöltés ideje: 2024. 04. 02.

¹⁵ Forrás: Pestispincék; Fejér megyei Hírlap 33.évf. 1977.02.05. 30. sz.6.1.

¹⁶ Forrás: Pestispincék; Fejér megyei Hírlap 33.évf. 1977.03.12. 60. sz.6.1.

¹⁷ Forrás: Kiss Erika Mária; Séta közben fehérváron II., Székesfehérvár, 2013; 112. oldal

¹⁸ Forrás: Farkasvermek útján; Fejér megyei Hírlap 35.évf. 1979.01.14. 11. sz.9.1.

¹⁹ Forrás: Kiss Erika Mária; Séta közben fehérváron II., Székesfehérvár, 2013; 103. oldal

²⁰ Forrás: Sükösd Gézané Schuller Erzsébet; Felsőváros jussa; Székesfehérvár, 2006;

²¹ Forrás: <https://mek.oszk.hu/adatbazis/magyar-nyelv-ertelmezo-szotara/szotar.php?szo=TAKAROD%C3%93&offset=4&kezdobetu=T> Letöltés ideje: 2024. 04. 02.

²² Forrás: <http://mek.oszk.hu/adatbazis/magyar-nyelv-ertelmezo-szotara/szotar.php?szo=TAKARODIK&offset=4&kezdobetu=T> Letöltés ideje: 2024. 04. 02.

²³ Forrás: Kiss Erika Mária Séta Közben Fehérváron II. Székesfehérvár, 2013. 112. oldal

²⁴ Forrás: Fejér Megyei Történelmi Évkönyv 21. (Székesfehérvár, 1990); Kurucz János: Mezőszilas 191. oldal

²⁵ Forrás:

https://ekozig.szekesfehervar.hu/index.php?pg=page_140806&dsKeyword=k%C3%B6zter%C3%BClet&dsYear=2006&dsCorporation=&dsType=&dsState=&dsId=&page=1 Letöltés ideje: 2024.04.02.

²⁶ Forrás: Fejér megyei Hírlap 51. évf. 287.sz. 2006.12.08.